

Ірина Кравчук,
кандидат наук з державного управління,
заступник керівника Служби Віце-
прем'єр-міністра Г.М.Немцурі

Класифікація видів оцінювання

У статті проаналізовано види оцінювання та вироблено критерії їх класифікації. Запропоновано класифікацію видів оцінювання: за часом здійснення; залежно від цілей оцінювання; за суб'єктом, який здійснює оцінювання; за об'єктом оцінювання.

Ключові слова: оцінювання, оцінка, види оцінювання.

This article analyses types of evaluation and proposes criteria for classification of types of evaluation. Article classifies types of evaluation according to such criteria: time of implementation; aims of evaluation; subject implementing evaluation; object of evaluation. *Key words:* evaluation, assessment, types of evaluation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Інтенсифікація діалогу з ЄС в рамках Порядку денного асоціації, переговорів щодо угоди про асоціацію з ЄС вимагає нових підходів до державного управління, зорієнтованих на досягнення результатів, які легко можна буде оцінити як Україні, так і ЄС. Це вимагає посилення інституційної спроможності органів державної влади у сфері оцінювання державної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оцінювання вивчалось у працях таких науковців, як К.Вайс, Е.Ведунг, О.Кілієвич, В.Рєбкало, Ю.Д.Полянський, В.Тєртічка та ін. Визначення видів оцінювання даються у глосаріях термінів ОЕСР [7], проекту ЄС [6].

За основу в цій статті ми беремо визначення проекту ЄС "Підтримка у виконанні Угоди про партнерство та співробітництво (УПС)" - "evaluation - евалуація (оцінка) - систематична та об'єктивна оцінка проекту, програми чи політики для визначення відповідності та дотримання цілей, а також ефективності, результативності, впливу та сталості. Повинна надавати правдиву й достовірну інформацію з урахуванням засвоєних уроків, які будуть використані в процесі прийняття рішень і бенефіціарами, і донорами" [3, с. 10]. Це визначення базується на визначенні ОЕСР [7].

На наш погляд, доцільніше перекладати "evaluation" саме як "оцінювання", а не "оцінку" чи "евалуацію". "Оцінювання" - це процес із певними правилами, етапами, результатами. Термін "оцінка" більше асоціюється із кінцевим результатом оцінювання, який є фіксованим. "Оцінювання" включає "оцінку". Проте ми будемо одночасно використовувати термін "оцінка" при посиланнях на авторів чи глосарії, які застосовують цей термін.

Термін "оцінювання", а не "оцінка" використовують також автори навчального посібника "Стратегічне планування", які розуміють оцінювання як з'ясування реалій реалізації стратегічного плану та його головних дійових осіб, критерії, процедури й інструменти виконання завдань і досягнення стратегічних цілей. Дослідники виділяють формальне (моніторинг) та підсумкове оцінювання, оцінювання досягнутих результатів і отриманих наслідків реалізації стратегічного плану в ЦОВВ, регіоні, територіальній громаді [5, с. 21].

Проект ЄС "Підтримка у виконанні Угоди про партнерство та співробітництво (УПС)", який відіграє провідну роль у поширенні знань щодо моніторингу та оцінювання в Україні, виділяє такі види оцінки: оцінку результативності логічного зв'язку; оцінку перед початком процесу виконання; оцінку процесу впровадження; швидку оцінку; вивчення конкретного прикладу; оцінку впливу; метаоцінку [3, с. 7].

Термінологія у сфері оцінювання поки що перебуває у стадії становлення. Оцінювання розглядається як у контексті аналізу політики, так і як частина стратегічного планування. Має пройти достатньо часу для того, щоб сформувалася певна критична маса фахівців, які б виробили єдино зрозумілу для всіх термінологію.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Українські та зарубіжні джерела пропонують свої класифікації видів оцінювання, які мають своє обґрунтування та спільну логіку. Проте критерії класифікації видів оцінювання поки що в українській науці не вироблені.

Формулювання цілей статті. Тому мета статті - проаналізувати види оцінювання та запропонувати свою класифікацію видів оцінювання за певними критеріями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Залежно від часу проведення оцінювання - на початку, в кінці чи посередині процесу здійснення проекту, політики або програми -

розрізняють прогнозне / попереднє оцінювання (ex-ante evaluation), проміжне оцінювання (mid-term evaluation), кінцеве оцінювання (ex-post).

Прогнозне / попереднє оцінювання (ex-ante evaluation) виконується перед початком реалізації програми [6; 7; 10]. Завданням прогносної оцінки є перевірка довгострокового ефекту підтримки, що міститься в напрацьованих програмних документах, та підвищення якості програмних документів [6]. Добре проведена прогнозна / попередня оцінка створює передумови для якісних подальших оцінок.

Проміжне оцінювання (mid-term evaluation) виконують під час реалізації програми. Метою проміжної оцінки є оцінка рівня досягнення запланованих цілей у світлі попередньої оцінки, особливо враховуючи забезпечення продуктів і досягнення результатів. Результати проміжної оцінки служать основою для внесення змін до програмних документів та мають використовуватися в наступних фазах програмування [6]. Словник ОЕСР дає визначення, яке збігається із вищенаведеним [7].

Кінцеве оцінювання (ex-post evaluation) готується після завершення виконання програми [1, с. 72; 6; 7]. Його основна мета полягає в описанні довгострокового ефекту програми з урахуванням обсягу залучених коштів, ефективності й результативності допомоги [6] та визначенні факторів успіху або провалу у стабільності результатів та впливу, а також отриманні висновків, корисних для інших дій / втручань [7].

В одній площині із проміжним та кінцевим оцінюванням перебуває формуюче / формувальне оцінювання (formative evaluation) та підсумкове (summative evaluation) оцінювання. Словник проекту ЄС називає цей вид оцінювання "формативною оцінкою" - видом оцінки, що застосовується під час виконання програми з метою, насамперед, надання інформації, яка, у свою чергу, сприятиме її (програми) поліпшенню [6]. В.Ребкало та Ю.Полянський перекладають "formative evaluation" як формувальне оцінювання, що відбувається під час виконання політики/програми і включає аналіз ступеня, до якого програма виконується, та умови, які сприяють її успішному виконанню [4, с. 52]. Метою формувального оцінювання є забезпечення зворотного зв'язку та допомога керівникам і безпосереднім виконавцям програми у питаннях, пов'язаних з її удосконаленням

[4, с. 54; 10, с. 5]. На нашу думку, більш благозвучним і таким, що передає зміст цього виду оцінювання, є термін "формуюче оцінювання".

На погляд М.Мурави, керівника вищезгаданого проекту ЄС, формуюче оцінювання може включати:

- оцінку потреб (визначення цільової аудиторії, яка потребує програм, обсягу потреб, і що саме може задовольнити ці потреби);
- оцінку корисності (визначає, чи є оцінювання реальним і яким чином стейкхолдери можуть його використати);
- структуровану концептуалізацію (допомагає стейкхолдерам визначити програму, технологію, цільову групу, можливі наслідки);
- оцінку процесу (process evaluation) (оцінка внутрішньої динаміки дійсних організацій, їх політичних інструментів, механізмів надання послуг, методів управління і зв'язків між ними) [6; 7]. Оцінювання процесу допомагає менеджерам програми визначити, які зміни необхідно внести до структури, стратегії та операцій з метою удосконалення виконання дії [10, с. 8].

"Сумативним (мається на увазі підсумковим - *авт.*) вважається оцінювання, яке допомагає ухвалити рішення про те, чи варто продовжувати ту чи іншу програму чи, може, її слід закрити; чи варто розширити сферу її дії на інші території, - чи, може, слід, навпаки, скоротити її масштаби" [10, с. 72]. Підсумкове оцінювання проводиться з метою одержання інформації наприкінці програми (або принаймні на одному з її етапів), необхідної для ухвалення рішень про її продовження, згортання чи радикальну перебудову [4, с. 54].

На погляд М.Мурави, підсумкова оцінка може бути таких видів:

- оцінка результатів (вивчає, чи програма досягла помітного впливу стосовно заздалегідь визначених результатів);
- оцінка впливу (у ширшому значенні оцінює загальний або кумулятивний вплив - запланований або незапланований, програми або технології в цілому);
- оцінка ефективності та співвідношення вигід і затрат (дає відповідь на питання щодо економічної ефективності шляхом підрахунку вартості досягнутих результатів у грошовому еквіваленті);

вторинний аналіз, який включає повторну оцінку існуючих даних з метою пошуку відповідей на нові питання та використання нових методів;

- метааналіз інтегрує результати багатьох досліджень з метою досягнення загального чи підсумкового судження про питання оцінювання. Метаоцінка (meta-evaluation) використовується для оцінок, покликаних об'єднати результати низки оцінок. Метаоцінку також використовують для окреслення якості самої оцінки і тих, хто її виконував [6; 7].

Авторський колектив посібника "Стратегічне планування" дає визначення оцінювання ефективності як співвідношення між затратами на втілення стратегічного плану та досягнутими результатами, яке може вимірюватись як у натуральних показниках (продуктивність праці), так і у вартісних - якщо можливо дати грошову оцінку всім витратам і результатам [5, с. 33]; та оцінювання результативності - як міри досягнення проголошених стратегічних цілей, яка показує, наскільки результати наблизились до задекларованих цілей [5, с. 33].

М.Скрівен пропонує досить оригінальний підхід до оцінювання - оцінювання вільне від цілей, де він пропонує оцінювачам зосередити увагу та зусилля виключно на результатах програми, не знаючи або навіть ігноруючи її цілі (цит. за [4, с. 46]).

Таким чином, класифікація оцінювання на формувальне та підсумкове оцінювання пов'язана з намірами оцінювача стосовно використання результатів дослідження: допомогти на етапі розробки програми чи "винести вирок" щодо неї [1, с. 74-75].

К.Вайс вважає "більш корисним для більшості потреб поділ оцінювальних кампаній на дослідження процесів програми (аналіз того, що відбувається під час виконання програми) та дослідження результатів (аналіз наслідків після закінчення програми) [1, с. 7475]. Дослідження процесів є підвидом формуючого оцінювання, а дослідження результатів - підвидом підсумкового оцінювання.

Підбиваючи підсумки, необхідно сказати, що словник розрізняє як кінцеве (ex-post evaluation), так і підсумкове (Summative evaluation) оцінювання. Обидва види оцінювання здійснюються після завершення дії або програми. Метою кінцевого оцінювання є визначення факторів успіху або провалу у стабільності результатів та впливу, а також підбиття підсумків,

корисних для інших втручань, а завданням підсумкового оцінювання є оцінка ступеня досягнення отриманих результатів та надання інформації про корисність програми [7].

Підсумовуючи, хотілося б послатися на М.Мураву, що будь-яке кінцеве дослідження буде підсумковим, а будь-яке проміжне дослідження - формуючим. Проте необхідно зазначити, що терміни "проміжне" та "прикінцеве оцінювання" більш широко використовуються у практиці оцінювання Європейської комісії та Світового банку. Виходячи з мети оцінювання терміни "формує" та "підсумкове" застосовуються переважно у сфері наукових досліджень, освіти та оцінювання навчальних програм.

Залежно від суб'єкта, який здійснює оцінювання, воно може бути внутрішнім, зовнішнім / незалежним, партисипативним, об'єднаним.

Зовнішня оцінка (External Evaluation) - це оцінка дії з розвитку, яка проводиться організаціями, особами, які не є донорами або виконуючими організаціями [2, с. 138; 7], інакше кажучи, особами або організаціями, які перебувають поза контролем організації, що розробляє та виконує дії з розвитку, які підлягають оцінюванню [10, с. 5].

Синонімом зовнішнього оцінювання є незалежна оцінка, яка виконується організаціями та людьми, позбавленими контролю з боку тих, хто відповідає за проект і впровадження заходів зі стимулювання розвитку. Достовірність оцінки залежить частково від ступеня незалежності її виконання. Під незалежністю мається на увазі свобода від політичного впливу та організаційного тиску. Вона характеризується повним доступом до інформації і повною автономією у провадженні дослідження й підготовці результатів [6; 7].

Внутрішня оцінка (internal evaluation) виконується відділом/ особами, підзвітними правлінню донора, партнера або організації виконавця [6; 7].

Партисипативна оцінка (participatory evaluation) - це метод оцінки, за допомогою якого учасники відомств і зацікавлені сторони (у тому числі бенефіціари) працюють спільно над розробкою і виконанням оцінки, а також інтерпретацією її результатів [6; 7].

Досить подібною до партисипативної оцінки є об'єднана оцінка (joint evaluation), в якій беруть участь різні донори і/або

партнери [6; 7]. Можуть бути різні ступені "об'єднаності" залежно від ступеня співробітництва окремих партнерів у процесі оцінки, які об'єднують свої оцінювальні ресурси і звітність за результатами виконаної оцінки [6; 7]. Глосарій термінів з планування, оцінювання та моніторингу UNFPA дає подібне визначення об'єднаній оцінці [10, с. 6]. Спільне оцінювання рекомендується для того, щоб фінансуючі агенції об'єднували свої зусилля під час здійснення оцінки, якщо проекти і програми фінансуються та виконуються спільно [8, с. 5].

За об'єктом, на який спрямоване оцінювання, можна розрізняти оцінку програми (evaluation of a programme), оцінку проекту (project evaluation), оцінку програми сектору (sector programme evaluation), групову оцінку (cluster evaluation), оцінку програми допомоги країні (country programme assistance evaluation.)

Оцінкою програми (evaluation of a programme) є оцінка якості виконання програми (тобто її фактичного ефекту) стосовно попередньо закладених припущень (тобто очікуваного ефекту) [6]. Визначення ОЕСР дещо інше, проте за своєю суттю не суперечить наведеному: оцінка програми - оцінка набору дій, вибудованих для досягнення цілей проекту в масштабі глобальному, регіональному, країни чи сектору [7].

Оцінкою проекту (project evaluation) є оцінка окремого заходу зі стимулювання розвитку, покликаного досягнути конкретних цілей у межах наданих ресурсів і графіка виконання; часто в рамках ширшої програми [6; 7].

Оцінка програми сектору (sector programme evaluation) - це оцінка групи заходів зі стимулювання розвитку в секторі якоїсь однієї країни або кількох країн, що сприяють досягненню певної цілі розвитку в одному секторі, у межах однієї чи кількох країн. Сектор включає заходи, що зазвичай згруповуються з метою забезпечення впливу на суспільство, серед яких, наприклад: зміцнення здоров'я, поліпшення якості освіти, сільського господарства, транспорту тощо [6].

Груповою оцінкою (cluster evaluation) вважається оцінка низки пов'язаних між собою заходів, проектів і/або програм [6; 7].

Досить близькою до групової оцінки є стратегічна або наскрізна оцінка (Cross cutting evaluation), яка аналізує ефективність та результативність ряду дій; проводить оцінку у світлі цілей на стратегічному рівні чи в межах сфери політики;

інформація може бути важливою для визначення прогалин, перенаправлення ресурсів чи зміни пріоритетів; може удосконалити спільне прийняття рішень [9].

Оцінка програми допомоги країні (country programme assistance evaluation) - оцінка портфеля заходів зі стимулювання розвитку одного чи більшої кількості донорів/відомств і їх стратегій допомоги у країні партнера [6; 7].

Тематична оцінка (thematic evaluation) - це оцінка вибору заходів зі стимулювання розвитку, коли всі вони мають певний пріоритет розвитку, що виходить за межі країн, регіонів і секторів [6; 7; 10, с. 11].

Висновки.

Таким чином, можна виокремити види оцінювання за такими критеріями:

- за часом здійснення (прогнозне (попереднє), проміжне, кінцеве);
- залежно від цілей оцінювання (формує та підсумкове);
- залежно від суб'єкта, який здійснює оцінювання (внутрішнє, зовнішнє, незалежне, партисипативне та об'єднане);
- за об'єктом оцінювання (оцінювання програми, проекту, програми сектору, групова оцінка, програми допомоги країні).

Перспективи подальших досліджень. Проте особливості застосування цих видів оцінювання, вивчення взаємозв'язків між ними потребують подальшого глибокого дослідження.

Список використаних джерел

1. *Вайс К.* Оцінювання: Методи дослідження програм та політики / К. Вайс ; пер. з англ. Р. Ткачук та М. Корчинська ; наук. ред. пер. О. Кілієвич. - К. : Основи, 2000. - 671 с.

2. *Ведунг Еверт.* Оцінювання державної політики і програм / Еверт Ведунг ; пер. з англ. В. Шульга. - К. : Всеуито, 2003. - 350 с.

3. Моніторинговий кур'єр : Інформ. бюл. (Період. вид. проекту "Підтримка у виконанні Угоди про партнерство та співробітництво (УПС)"). - 2009. - № 4.

4. Оцінювання державної політики і програм : конспект лекцій до навч. дисципліни : уклад. : В. А. Ребкало, Ю. Д. Полянський. К. : Вид-во НАДУ, 2005. - 72 с.

5. Стратегічне планування : навч. посіб. / О. В. Берданова, В. М. Вакуленко, В. В. Тертичка. - Львів : ЗУКЦ, 2008. - 138 с.
6. Тлумачний словник термінів, пов'язаних із моніторингом та оцінкою ефективності [Електронний ресурс] / Проект ЄС "Підтримка у виконанні Угоди про партнерство та співробітництво (УПС)". - 2008. - Режим доступу : www.pca.kiev.ua
7. Evaluation and Aid Effectiveness N 6 - Glossary of Key Terms in Evaluation and Results Based Management. - 2002. - Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). - Paris.
8. Evaluation methods for the European Union's External Assistance. Volume 1. - Directorate General External Relations, Directorate General Development, EuropaAid Cooperation Office of the European Commission - European Communities. - 2006.
9. Seminar: "Development of the evaluation of public policies: comparative experience". - European Institute of Public Administration. Barcelona, 22-24 April 2009.
10. Tool Number 1: Glossary of Planning, Monitoring & Evaluation Terms. Programme Manager's Planning Monitoring & Evaluation Toolkit. UNFPA. - March 2004.